

АНОТАЦІЯ

Филипець Є.Ю. Конституційно-правове регулювання та практика застосування державної мови у сфері освіти в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2023.

Дисертація є комплексним дослідженням конституційно-правового регулювання та практики застосування державної мови у сфері освіти в Україні. Мета та завдання, поставлені в дисертаційному дослідженні, зумовили побудову відповідної структури дослідження. Дисертація складається з трьох розділів, в яких розкриваються такі питання: загальнотеоретичні засади дослідження та його поняттєвий апарат; історико-правові особливості становлення та розвитку конституційно-правового регулювання та практики застосування державної мови у сфері освіти в Україні; аксіологічне значення державної мови при застосуванні у сфері освіти в Україні; вплив застосування державної мови у сфері освіти в Україні на формування української національної ідентичності; мова освітнього процесу в Україні як фактор впливу на стан національної безпеки, збереження територіальної цілісності та державного суверенітету; конституційно-правове гарантування вільного розвитку, використання і захисту мов національних меншин та корінних народів України; європейські стандарти правового регулювання мовних відносин у сфері освіти; досвід окремих зарубіжних держав щодо правового регулювання та практики застосування державної мови у сфері освіти; пропозиції щодо удосконалення конституційно-правового регулювання мови освіти та практики її застосування у сфері освіти в Україні.

У Розділі 1 дисертаційного дослідження запропоновано авторське визначення поняття державної мови в Україні та *доведено, що* одним із ключових питань у дослідженні теоретичної складової функціонування державної мови у сфері освіти в Україні є базове конституційне поняття «застосування державної мови». Також,

виявлено особливості мовної політики у сфері освіти в Україні та її складові елементи, що впливають на розкриття потенціалу української мови як державної. При цьому, досліджено вплив російської імперської політики щодо української мови як державної та її застосування у сфері освіти та встановлено, що впродовж останніх двісті шістдесяті років більше вісімнадцяти разів здійснювалися заходи щодо заборони та викорінення української мови із сфери освіти, що мало б своїм наслідком ліквідацію української державності та національної ідентичності. Запропоновано періодизувати генезис становлення й розвитку української мови як державної мови та здійснення мовної політики у сфері освіти України, виділивши 4 історико-правові етапи: I етап (до 1990-го року) – період дії нормативних актів, що регулювали мовне питання у час комуністично-соціалістичного устрою УРСР; II етап (1990 – 1996 роки) – період перетворення правової системи незалежної України, підготовки проектів конституційних актів з відповідними положеннями, які регулюють статус державної мови та зміни ціннісних суспільно-правових орієнтирів на їх демократизацію; III етап (з 1996 по 2017 рік) – період від ухвалення Конституції України 1996 року та спеціального мовного законодавства до запровадження нових моделей застосування державної мови в освітньому процесі в Україні; IV етап (з 2017 року до сьогодні) – сучасний період впровадження нових моделей нормативного регулювання застосування української мови як мови освітнього процесу в Україні.

З'ясовано аксіологічний потенціал української мови при застосуванні у сфері освіти в Україні та визначено, що українська мова шляхом трансформації із категорії соціальних цінностей людини стає конституційною цінністю для всього українського народу – загальнонаціональним благом та державотвірною основою.

У Розділі 2 виявлено, взаємозв'язок між конституційно-правовим регулюванням застосування державної мови у сфері освіти в Україні та його впливом на формування української національної ідентичності, зокрема в умовах загроз існуванню держави та повномасштабної війни; глобалізаційних процесів, а також сучасних викликів пов'язаних із євроінтеграційними прагненнями України, а також проаналізовано значення мови освітнього процесу в Україні як фактора

впливу на стан національної безпеки, збереження територіальної цілісності та державного суверенітету; наголошено на необхідності належного застосування державної мови у сфері освіти в Україні, що сприятиме захисту національної безпеки в умовах гібридних загроз та зовнішнього впливу.

Окремо досліджено поняття «вільного розвитку мови у сфері освіти в Україні», яке слід трактувати як такий розвиток, що відбувається без необґрунтованих заборон та втручань з боку держави, завдяки чому мова як соціокультурний феномен удосконалюється, зберігає свою ідентичність та самобутність шляхом використання гарантованих Конституцією України правових можливостей, зокрема спроможності її вивчення у закладах освіти особами з числа національних меншин чи корінних народів України. Крім того, висловлено застереження щодо розуміння поняття «використання мов у сфері освіти в Україні», позаяк таке не є всеохоплюючим поняттям із повним спектром його застосування у сфері освіти (не є абсолютним правом), тобто навчання мовою національних меншини чи корінних народів України на всіх рівнях освіти без будь-яких обмежень, позаяк такий підхід не відповідає нормам міжнародних чи внутрішніх правових актів та створює перешкоду фактичній потребі інтеграції меншин із збереженням своєї ідентичності.

З'ясовано розуміння конституційного положення частини п'ятої статті 53 Конституції України про «навчання рідною мовою», яке за своїм змістом означає можливість особи, що належить до національної меншини або корінного народу України отримувати та засвоювати освітню інформацію, опановувати базові компетентності та здібності, які визначені освітнім стандартом, інтегруватися до пануючого суспільного порядку, досягнути завдяки навчанню знанням, умінням та навичками, що дають можливість користуватися суспільними благами на рівні із представниками більшості – титульної нації шляхом використання при цьому своєї рідної мови як материнської або першої мови, яка дається людині з народження, засобу соціалізації та інтеграції в суспільство, засобу належності до нації свого походження, інструменту збереження національної історії, традиції, культури. Водночас, «право вивчати рідну мову» виступає засобом збереження ідентичності

та сприяє розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх національних меншин та корінних народів України шляхом вивчення рідної мови як лінгвістичної категорії.

У Розділі 3 звернуто увагу на дослідженні європейських стандартів правового регулювання мовних відносин, а також аналізу до визначення юридичного статусу державної мови та її застосування у сфері освіти окремих зарубіжних держав. Крім того, встановлено, що на конституційному рівні за сучасних умов та з огляду на зарубіжний досвід є потреба удосконалення положень статті 10 та частини п'ятої статті 53 Конституції України. При цьому, доведено необхідність удосконалення правового регулювання мови освіти шляхом внесення змін та доповнень до спеціальних законодавчих актів у сфері освіти в Україні.

За результатами дослідження висловлено міркування щодо запровадження заходів позитивної дискримінації до української мови, позаяк така впродовж століть не мала статусу державної, викорінювалася, дискримінувалася, маркувалася як непрестижна, що негативно позначилося на її розвитку, рівні поширення в українському суспільстві, в якому досі залишається велика частка неукраїномовних громадян, а також аргументовано необхідність застосування підтримчих дій з боку держави – позитивної дискримінації щодо корінних народів України для вирівнення їх прав по відношенню до національних меншин, позаяк вони знаходяться в істотно менш вигідних умовах існування та протягом тривалого часу зазнавали негативного впливу на свою ідентичність, зокрема й на рідну мову.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані: в науково-дослідній сфері для подальших наукових досліджень конституційно-правового регулювання та практики застосування державної мови у сфері освіти в Україні; у правотворчій діяльності – для підготовки законопроектів про внесення змін та доповнень до Конституції України, Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», Закону України «Про освіту» та інших спеціальних нормативно-правових актів у сфері освіти; у правозастосовній сфері – при розробленні спеціальних законодавчих актів, програм розвитку української мови як державної у сфері освіти в Україні, інших

нормативно-правових актів; у навчальному процесі – при викладанні курсів «Конституційне право України», «Конституційне право зарубіжних країн», при підготовці підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій з даних навчальних дисциплін.

Ключові слова до дисертації: державна мова, освіта, мова освітнього процесу, конституційні цінності, національна ідентичність, українська нація, національна безпека, національні меншини та корінні народи, права людини, право на освіту рідною мовою, конституційна юстиція, офіційна конституційна доктрина, Конституційний Суд, конституційна модель, конституціоналізм.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Филипець Є.Ю. Конституційні регулювання застосування державної мови у сфері освіти в Україні: теоретичні аспекти. *Порівняльно-аналітичне право. ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*. № 4, 2020. С. 138 – 147.

2. Филипець Є.Ю. Аксіологічне (ціннісне) значення державної мови крізь призму її застосування у сфері освіти України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2022. Випуск 74. С. 79 – 88.

3. Филипець Є.Ю. Мовні права національних меншин та корінних народів України у сфері освіти: особливості та домірність обмеження. *Український часопис конституційного права*, 2022. № 3. С. 91 – 104.

4. Филипець Є.Ю. Значення державної мови як чинника впливу на формування конституційної ідентичності: погляд крізь сферу освіти України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2023. Випуск 78: частина 1. С. 133 – 140.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Филипець Є.Ю. Застосування мов національних меншин у сфері освіти в Україні // Матеріали XXVI Звітної науково-практичної конференції *«Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні»* : тези виступу, 6-7 лютого 2020 р. у 2-ох ч. Ч. 1. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2020. С. 118 – 122.

2. Филипець Є.Ю. Становлення та розвиток інституту державної мови у сфері освіти в Україні: конституційно-правовий аналіз // Матеріали XIX Міжнародної студентсько-аспірантської наукової конференції *«Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи»* : тези виступу, 24 квітня 2020 р. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, Західний регіональний науковий центр Національної академії правових наук України, 2020. С. 54 – 56.

3. Филипець Є.Ю. Державна мова у сфері освіти в зарубіжних країнах: конституційно-правова характеристика // Матеріали XX Міжнародної студентсько-аспірантської наукової конференції *«Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи»* : тези виступу, 22-23 квітня 2021 р. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, Західний регіональний науковий центр Національної академії правових наук України, 2021. С. 66 – 69.

4. Филипець Є.Ю. Реалізація конституційного права особи на освіту державною мовою: практика Європейського суду з прав людини // Матеріали XXVII Звітної науково-практичної конференції *«Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні»* : тези виступу, 5-6 лютого 2021 р. у 2-ох ч. Ч. 1. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2021. С. 125 – 129.

5. Филипець Є.Ю. Рішення Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»: аксіологічний аспект // Матеріали XXVIII звітної науково-практичної конференції *«Проблеми державотворення і*

захисту прав людини в Україні» : тези виступу, 04 лютого 2022 року у 2-ох ч. Ч. 1. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2021. С. 111 – 115.

6. Филипець Є.Ю. Позитивна дискримінація у мовних відносинах в сфері освіти України: стан та перспективи застосування // Матеріали ХХІХ звітної науково-практичної конференції *«Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні»* : тези виступу, 2-3 лютого 2023 року у 2-ох ч. Ч. 1. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2023. С. 145 – 147.

7. Филипець Є.Ю. Значення застосування державної мови у сфері освіти для забезпечення національної безпеки України // *Захист прав, свобод і законних інтересів людини, громадянина та держави в умовах збройної агресії проти України*. Зб. наук. праць. Матеріали ХІІІ міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 жовтня 2022 року) / Ред. колегія: О. В. Скрипнюк (співголова), І. Б. Усенко (співголова), Є. В. Ромінський (відповідальний секретар), А. М. Гурова, А. Ю. Іванова, П. С. Демченко. Київ: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2023. 214 с.

ANNOTATION

Fylypets E.Yu. Constitutional and legal regulation and practice of using the state language in the field of education in Ukraine. – Qualification research work presented as a manuscript.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in specialty 081 - Law. - Ivan Franko Lviv National University. Lviv, 2023.

The dissertation is a comprehensive study of constitutional and legal regulation and the practice of using the state language in Ukraine's education field. The goal and tasks set in the dissertation study led to the construction of an appropriate research structure. The dissertation consists of three sections, in which the following questions are revealed: the research general theoretical basis and its conceptual apparatus; historical and legal features of the formation and development of constitutional and legal regulation and the practice of using the state language in the field of education in Ukraine; the state language axiological significance when applied in the field of education in Ukraine; the influence of the state language use in the field of education in Ukraine on the Ukrainian national identity formation; the language of the educational process in Ukraine as a factor influencing the national security state, preservation of territorial integrity and sovereignty; constitutional and legal guarantee of free development, use and protection of national minorities languages and indigenous peoples of Ukraine; European legal regulation standards of language relations in the education field of the European Union and international organizations; studies of individual foreign countries regarding legal regulation and practice of using the state language in the field of education; proposals for improving the constitutional and legal regulation of the education language and the practice of its application in the field of education in Ukraine.

Chapter 1 of the dissertation research proposes the author's definition of the state language concept in Ukraine. One of the critical questions in the study of the theoretical component of the state language functioning in the field of education in Ukraine is the fundamental constitutional concept of «use of the state language». Also, the language policy peculiarities in the field of education in Ukraine and its constituent elements

influencing the disclosure of the Ukrainian language's potential as a state language have been revealed. At the same time, the impact of the Russian imperial policy on the Ukrainian language as a state language and its application in the field of education was studied. It was established that over the past two hundred and sixty years, more than eighteen times measures were taken to ban and eradicate the Ukrainian language from the field of education, which would have resulted in Ukrainian statehood and national identity elimination. It is proposed to periodize the formation genesis and development of the Ukrainian language as the state language and the implementation of the language policy in the field of education of Ukraine, distinguishing 4 historical and legal stages: Stage I (until 1990) - the period of validity of normative acts that regulated the language issue during the communist era - the socialist system of the Ukrainian SSR; II stage (1990 - 1996) is *a transformation period of legal procedures and independent Ukraine, preparation of draft constitutional acts with relevant provisions regulating the status of the state language and changes in valuable social and legal guidelines for their democratization;* Stage III (from 1996 to 2017) is *the period from the adoption of the Constitution of Ukraine in 1996 and special language legislation to the introduction of new models of the state language use in the educational process in Ukraine;* IV stage (from 2017 up till now) - *the modern period of the introduction of normative regulation new models of the Ukrainian language use as the language of the educational process in Ukraine.*

In addition, the Ukrainian language's axiological potential when applied in the field of education in Ukraine is clarified, and it is determined that the Ukrainian language is a social ideal, which through a transformation from the category of human social values, becomes a constitutional value for the entire nation - a national good and a state-building foundation. The influence of the Ukrainian language as the state language on the formation of constitutional identity was analyzed. A clear relationship was traced between state language use in education and national constitutional identity.

Chapter 2 reveals the relationship between the constitutional and legal regulation of the use of the state language in the field of education in Ukraine and its influence on the formation of Ukrainian national identity, in particular in the conditions of threats to the

state's existence and full-scale war; rapid globalization processes, as well as modern challenges related to Ukraine's European integration aspirations, and also analyzed the language importance of the educational process in Ukraine as a factor influencing the state of national security, territorial integrity and sovereignty preservation, and emphasized the need for proper use of the state language in in the field of education in Ukraine, which will contribute to national security protection in conditions of hybrid threats and external influence.

Additionally, researched the concept of «free development of the language in the field of education in Ukraine» which should be interpreted as such a development that takes place without unreasonable prohibitions and interventions by the state, thanks to which the language as a socio-cultural phenomenon improves, preserves its identity and originality through the use of legal opportunities guaranteed by the Constitution of Ukraine, in particular, the ability to study it in educational institutions by persons from national minorities or indigenous peoples of Ukraine. In addition, a warning was expressed regarding the understanding of the concept of «languages use in the field of education in Ukraine» since this is not an all-encompassing concept with a full range of applications in the field of education (it is not an absolute right), that is, teaching in the language of national minorities or indigenous peoples of Ukraine at all levels of education without any restrictions, since such an approach does not comply with the norms of international or domestic legal acts and creates an obstacle to the actual need for the minorities integration while preserving their identity.

The constitutional provision of the Constitution of Ukraine Article 53, fifth part on «learning in the native language» which means the possibility of a person belonging to a national minority or an indigenous people of Ukraine to receive and assimilate educational information, master the essential competencies and abilities that are defined academic standard, to integrate into the prevailing social order, to acquire, thanks to education, knowledge, abilities and skills that make it possible to enjoy public goods on a level with the representatives of the majority - the titular nation, by using at the same time one's native language as a mother tongue or the first language given to a person from birth, a means of socialization and integration into society, a means of belonging to the

nation of origin, a tool for preserving national history, tradition, and culture was researched. At the same time, the "right to learn one's native language" acts as a means of preserving identity and contributes to the development of the ethnic, cultural, linguistic, and religious identity of all national minorities and indigenous peoples of Ukraine through learning one's native language as a linguistic category.

In Section 3, attention is paid to the study of European standards of language relations legal regulation, as well as analysis to determine the legal status of the state language and its application in the field of education of certain foreign countries. In addition, it was established that at the constitutional level, under modern conditions and given foreign experience, there is a need to improve the provisions of Article 10 and part five of Article 53 of the Constitution of Ukraine. At the same time, the need to improve the legal regulation of the education language by introducing changes and additions to special legislative acts in Ukraine's education field has been proved.

Based on the results of the study, considerations were expressed regarding the measure's introduction of positive discrimination to the Ukrainian language since it did not have a state status for centuries, was eradicated, discriminated against, and marked as unprestigious, which negatively affected its development, level of distribution in Ukrainian society, in which a large share remains non-Ukrainian-speaking citizens, as well as the need for the use of supportive actions by the state - positive discrimination against the indigenous peoples of Ukraine to equalize their rights about national minorities, since they are in significantly less favorable conditions of existence and for a long time have suffered a negative impact on their identity, in particular, in the native language.

Practical significance of the obtained results consists in the fact that they can be used: in the research field for further scientific studies of constitutional and legal regulation and the practice of using the state language in the field of education in Ukraine; in law-making activities - for the preparation of draft laws on amendments and additions to the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as a State Language", the Law of Ukraine "On Education" and other special normative legal acts in the field of education; in the law-enforcement sphere -

when developing special legislative acts, programs for the development of the Ukrainian language as a state language in the field of education in Ukraine, other normative legal acts; in the educational process - when teaching the courses «Constitutional Law of Ukraine», «Constitutional Law of Foreign Countries», when preparing textbooks, study guides, methodical recommendations for these educational disciplines.

Keywords: state language, education, language of educational process, constitutional values, national identity, Ukrainian nation, national security, national minorities and indigenous peoples, right to education in mother tongue, official constitutional doctrine, Constitutional Court, constitutional model, human rights, constitutional justice, constitutional model, constitutionalism,

LIST OF WORKS PUBLISHED BY THE AUTHOR ON THE TOPIC OF THE DISSERTATION

Works in which the main scientific results of the dissertation are published:

1. Fylypets E.Yu. Constitutional regulation of the state language use in the field of education in Ukraine: theoretical aspects. *Comparative and analytical law. State educational institution «Uzhhorod National University»*. №. 4, 2020. P. 138-147.

2. Fylypets E.Yu. Axiological (value) significance of the state language through the prism of its application in Ukraine's education sphere. *Bulletin of Lviv University. Legal series*. 2022. Issue 74. P. 79 – 88.

3. Fylypets E.Yu. Linguistic rights of national minorities and indigenous peoples of Ukraine in education: peculiarities and appropriateness of restrictions. *Ukrainian Journal of Constitutional Law*, 2022. №. 3. P. 91 – 104.

4. Fylypets E.Yu. The importance of the state language as a factor influencing the formation of constitutional identity: a view through the sphere of education in Ukraine. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 2023. Issue 78: Part 1. P. 133 – 140.

Works certifying the approval of the dissertation materials:

1. Fylypets E.Yu. The use of national minorities languages in the field of education in Ukraine // Materials of the XXVI Reporting Scientific and Practical Conference «*Problems of State Formation and Protection of Human Rights in Ukraine*»: abstracts of the speech, February 6-7, 2020 in 2 parts, Part 1. Lviv: Law Faculty of Ivan Franko Lviv National University, 2020. P. 118 – 122.

2. Fylypets E.Yu. Formation and development of the state language institute in the field of education in Ukraine: constitutional and legal analysis // Proceedings of the XIX International Student and Postgraduate Scientific Conference «*Actual Problems of Human Rights, the State and the Legal System*»: abstracts of the speech, April 24, 2020. Lviv: Faculty of Law Ivan Franko Lviv National University, Western Regional Scientific Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 2020. P. 54 – 56.

3. Fylypets E.Yu. The state language in education in foreign countries: constitutional and legal characteristics // Materials of the XX International Student and Postgraduate Scientific Conference «*Actual Problems of Human Rights, the State and the Legal System*»: abstracts of the speech, April 22-23, 2021. Lviv: Law Faculty of Ivan Franko Lviv National University, Western Regional Scientific Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 2021. P. 66 – 69.

4. Fylypets E.Yu. Implementation of a person's constitutional right to education in the state language: the practice of the European Court of Human Rights // Materials of the XXVI I Report Scientific and Practical Conference «*Problems of State Formation and Protection of Human Rights in Ukraine*»: abstracts of the speech, February 5-6, 2021 in 2 Part Part 1. Lviv: Faculty of Law of Ivan Franko Lviv National University, 2021. P. 125 – 129.

5. Fylypets E.Yu. The decision of the Constitutional Court of Ukraine regarding the conformity of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the Law of Ukraine «On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as a State Language»: an axiological aspect // Materials of the XXVIII Reportable Scientific and Practical Conference «*Problems of state formation and protection of human rights in Ukraine*»:

theses of the speech, February 4, 2022, in 2 parts, Part 1. Lviv: Faculty of Law of Ivan Franko Lviv National University, 2021. P. 111-115.

6. Fylypets E.Yu. Positive discrimination in language relations in the sphere of education of Ukraine: state and prospects of application // Materials of the 29th reporting scientific and practical conference «*Problems of state formation and protection of human rights in Ukraine*»: theses of the speech, February 2-3, 2023 in 2 parts, Part 1. Lviv: Faculty of Law of Ivan Franko Lviv National University, 2023. P. 145-147.

7. Fylypets E.Yu. The importance of using the state language in education to ensure the national security of Ukraine // *Protection of the rights, freedoms, and legitimate interests of a person, a citizen, and the state in the conditions of armed aggression against Ukraine*. Coll. of science works Materials of the XIII International Science and Practice conf. (Kyiv, October 19, 2022) / Ed. board: O. V. Skrypniuk (co-chairman), I. B. Usenko (co-chairman), E. V. Rominsky (responsible secretary), A. M. Hurova, A. Yu. Ivanova, P. S. Demchenko. Kyiv: V. M. Koretsky Institute of State and Law National Academy of Sciences of Ukraine, 2023. 214 p.